

Sinoplu hekim Mü'min b. Muqbil'in *Zahîre-i Murâdiyye* Adlı Eserinde Malihulya (Melankoli) ve Delilik*

Malihulya (Melancholy) and Madness in Mü'min b. Muqbil of Sinop's *Dhakhîre-i Murâdiyye*

Abdullah Yıldızⁱ, Ayşe Kurtoğluⁱⁱ, Ahmet Acıdumanⁱⁱⁱ

ⁱDr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., <https://orcid.org/0000-0001-5135-7200>

ⁱⁱDr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., <https://orcid.org/0000-0001-8622-4547>

ⁱⁱⁱProf Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik A.D., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

Öz

Amaç: Bu çalışmada Mü'min b. Muqbil'in *Zahîre-i Murâdiyye* adlı eserinde yer alan malihulya (melankoli) ve delilik çeşitlerine ilişkin bölümlerin incelenmesi ve tıp tarihi açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: Araştırma kapsamında *Zahîre-i Murâdiyye*'nin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de bulunan nüshası incelenmiştir. Eserde yer alan mâlihûlyâ ve farklı delilik çeşitlerine ilişkin bölümler incelenmiş ve literatür eşliğinde değerlendirilmiştir.

Bulgular: Mü'min b. Muqbil'in *mâlihûlyâ* konusuna geniş sayılabilecek bir yer ayırdığı görülmektedir. Hastalığın farklı etiyolojik kökenleri de içeren geniş bir tanımlayıcı içerikle sunulduğu anlaşılmaktadır. Yazar hastalığı doğrudan beyinle ilişkilendirmektedir. Ancak bu ilişki farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu bağlamda hıtlar ve farklı vücut bölgelerinin sorunlarının etkisine işaret edilmektedir. Kitapta delilik çeşitlerine ayrılan bölüm daha kısadır. Bu bölümde dört çeşit delilikten bahsedilmektedir. Bunlar *mānyā*, *dā'ü'l-kelb*, *şubārā* ve *qutrūb* şeklinde adlandırılmakta ve kategorize edilmektedir. Bu klinik görünümlerin semptomatik olarak tanımlandığı ve dönemin paradigmasını yansıtacak biçimde hıtlar ile ilişkilendirildiği görülmektedir. *Qutrūb* gibi bazı delilik kategorilerinin *mâlihûlyâ* ile de ilişkilendirilmiş olması dikkate değerdir.

Sonuç: Mü'min b. Muqbil mâlihûlyâ ve delilikleri klinik örnekler eşliğinde dönemin paradigması ile uyumlu sayılabilecek biçimde ele almıştır. Özellikle mâlihûlyâ kategorisinin geniş sayılabilecek bir klinik spektruma karşılık geldiği görülmektedir. Bu açıdan psikiyatrik hastalıklar arasında bugün de var olan semptomatik geçişkenliklerinin ya da örtüşmelerinin o dönem için de mevcut olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi, Psikiyatri tarihi, Malihulya, Melankoli, Delilik.

ABSTRACT

Aim: This study aims to examine the sections on malihulya (melancholy) and types of insanity in Mü'min b. Muqbil's work *Dhakhîre-i Murâdiyye* and evaluate them from the perspective of medical history.

Materials and Methods: For this study, the copy of *Dhakhîre-i Murâdiyye* found in the Süleymaniye Manuscript Library in İstanbul, Antalya Tekelioğlu Collection, No. 682, was examined. The sections on melancholy and different types of insanity in the work were examined and evaluated with reference to the literature.

Results: It is seen that Mü'min bin Mukbil has devoted a considerable amount of space to the subject of melancholy. It is understood that the disease is presented with a broad descriptive content that includes different aetiological origins. The author directly links the disease to the brain. However, this relationship can manifest itself in different ways. In this context, reference is made to humors and the effects of problems in different parts of the body. The section of the book devoted to types of insanity is shorter. Four types of insanity are mentioned in this section. These are named *mānyā*, *dā' al-kelb*, *şubārā* and *qutrūb* and categorised accordingly. It is seen that these clinical appearances are defined symptomatically and related to humors in a way that reflects the paradigm of the period. It is noteworthy that some categories of insanity, such as *qutrūb*, are also related to *mālkūlyā* (melancholy).

Conclusion: Mü'min b. Muqbil discussed melancholy and insanity in a manner consistent with the paradigm of the period, accompanied by clinical examples. In particular, it can be seen that the category of melancholy corresponds to a broad clinical spectrum. From this perspective, it can be said that the symptomatic transitions or overlaps that exist among psychiatric disorders today were also present at that time.

Keywords: History of medicine, History of psychiatry, Malihulya, Melancholy, Insanity.

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2025;15(3):847-857

DOI: 10.31020/mutfd.1701037

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 16.Mayıs.2025; Kabul Tarihi- Accepted: 01. Eylül.2025

İletişim- Correspondence Author: Abdullah Yıldız <abdyildiz@ankara.edu.tr>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

İslam tıbbı, Antik Yunan ve Roma tıp bilgilerini koruyup geliştirerek Orta Çağ boyunca tıp biliminin ilerlemesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu zengin bilgi birikiminin Osmanlı Devleti'ne aktarılması ve Türkçeye çevrilmesi süreci, Türk tıp tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda önemli eserlerden birisi de Mü'min b. Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eseridir.^{1,2}

Sinoplu hekim Mü'min b. Muḳbil, 15. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı hekimidir. Yaşamı hakkında bilgilerin sınırlı olduğu bilinmektedir. Ancak Türkçe eser veren önemli hekimler arasında sayılmaktadır. Mü'min b. Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eseri, Sultan II. Murad (s. 1421–1444 ve 1446–1451) döneminde yazılmış olup, dönemin tıbbi bilgilerini Türkçe olarak sunması açısından tıp tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.^{2,3} Eserin, İslam tıbbının önemli kaynaklarından olan İsmâ'îl Cürcânî'nin (1042–1137) *Zaḥîre-i Ḥ'ârezmşâhî* adlı eserine dayandığı düşünülmektedir.^{2,4,5} İsmâ'îl Cürcânî'nin bu eseri ise İbn Sînâ (980–1037) sonrası dönemde yazılmış ve oldukça kapsamlı bir tıbbi eser olarak değerlendirilmektedir. Çevirileri sayesinde tıbbi bilginin farklı dillere taşınması açısından önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.⁶

Tıp tarihi araştırmalarında, ruhsal hastalıkların nasıl anlaşıldığı ve sınıflandırıldığı, dönemin tıbbi paradigması hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Özellikle Galenus (129–200) sonrası dönem boyunca pek çok hastalık gibi ruhsal hastalıklar humoral teoriye göre açıklanmaya çalışılmıştır.⁷ Bu teoriye göre, insan vücudunda dört temel sıvı (kan, balgam, sarı safra ve kara safra) bulunmakta ve bu sıvıların dengesi sağlık açısından belirleyici olmaktadır. İnsan ruh sağlığının tarihi üzerine düşünüldüğünde karşımıza çıkan en önemli kavramlardan birisi malihulya ya da melankolidir. Bu kavramı tarih açısından ilginç hale getiren şeylerden birisi oldukça uzun ve sürekli bir kavram olarak antik çağdan günümüze kadar ulaşmasıdır. Bu yönüyle kavram modern psikiyatri ve psikoloji anlayışımızın şekillenmesinde de etkili olmuştur.⁸ Antik Yunan tıbbından itibaren karşımıza çıkan malihulya için kara safranın (sevda) dengesi temel bir belirleyici olarak görülmektedir. Ancak malihulya konusunda humoral paradigma çerçevesinde kompleks sayılabilecek bir teorik çerçevenin ortaya konduğu söylenebilir.⁹ Benzer biçimde farklı delilik türleri de humoral paradigmaya dayanan hıltların dengesizlikleriyle ilişkilendirilmiştir.¹⁰ Malihulya ve delilikler konusunda Hippokrates (MÖ 460–370), Efesli Rufus (y. 80–150) ve Galenus gibi önemli hekimleri takiben Ebû Bekr Muhammed b. Zekerıyyâ er-Râzî (865–925) ve İbn Sînâ gibi İslam dönemi hekimlerinin önemli katkılarını görmek mümkündür.^{11,12}

Osmanlı tıp yazınında da malihulya konusunun tıp metinlerinde yer aldığı bilinmektedir. Bu konunun kapsamlı biçimde yer aldığı eserler arasında Mü'min b. Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eserinin olduğu belirtilmiştir.⁵ Aynı kitapta ilgili bölümün devamında farklı delilik türlerine yer verilen bir bölümün yer aldığı saptanmıştır. Bu bağlamda Mü'min b. Muḳbil'in eserinde yer alan mālîḥūlyâ ve delilik çeşitlerine ilişkin bölümlerin kapsamlı olarak incelenip ortaya konulmasının Türkçe tıp literatürünün gelişimi ve dönemin psikiyatrik anlayışının ortaya konması açısından değerli olduğu düşünülmüştür. Bu çalışma ile Osmanlı tıbbının erken döneminde ruhsal hastalıklar hakkındaki bilgi birikiminin ve bakış açısının gösterilerek tıp tarihi literatürümüze katkı sunulması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada, Mü'min b. Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eserinin İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682'de bulunan nüshası temel alınmış,¹³ İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507'de bulunan nüshası¹⁴ ile karşılaştırılmış ve farklılıklar dipnotlarda verilmiştir. Ayrıca İsmâ'îl Cürcânî'nin *Zaḥîre-i Ḥ'ârezmşâhî*'sinin Türkçe çevirisi de çalışmaya dahil edilmiştir.¹⁵ Eserin sekizinci bölümü olan “*sekizinci bâb mālîḥūlyānuñ esbâbını 'alâmetini 'ilâcını bildirür*” ve dokuzuncu bölümü olan “*toḳuzuncı bâb enva' dīvâneliklerüñ esbâbını ve 'alâmetini ve 'ilâcını bildirür*” başlıklı kısımlar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda Mü'min b.

Mukbil'in mālīḥūlyā ve deliliklere ilişkin yaklaşımının tıp tarihi açısından bütüncül bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Yazma eserin ilgili kısımlarının transkripsiyonu yapılmış, eserde yer alan mālīḥūlyā (melankoli) ve divanelik (delilik) çeşitlerine ilişkin tanımlar, etiyolojik açıklamalar, semptomatolojik özellikler ve tedavi yaklaşımları analiz edilmiştir. Eserde geçen tıbbi terimler ve kavramlar, dönemin tıp paradigması olan humoral patoloji teorisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

1. Mālīḥūlyā (Melankoli)

Mü'min b. Mukbil'in *Zaḥīre-i Murādiyye* adlı eserinin sekizinci bölümü mālīḥūlyāya ayrılmıştır. Bu bölümün başlığı *"sekizinci bāb mālīḥūlyānuñ esbābını 'alāmetini 'ilācını bildirür"* şeklindedir. Başlıkla uyumlu sayılabilecek bir biçimde mālīḥūlyā ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra mālīḥūlyānın nedenlerinden, belirtilerinden ve tedavisinden bahsedilmektedir. Bölümün girişinde mālīḥūlyāya sahip bireylere ilişkin genel özelliklere yer verilip hastalığın temelde beyinden kaynaklanan yönüne vurgu yapılmaktadır. Yine hastalığın sebebine ilişkin açıklamalar yapılırken farklı organların etkilenmesinin de dolaylı olarak beyni etkileyerek mālīḥūlyāya neden olduğuna değinilmektedir. Lokalizasyon ve fonksiyon temelinde bir açıklamanın yapıldığı da görülmektedir. Beynin bütününe ilişkin bir sorunda daha genel belirtiler ortaya çıkarken, beynin özel bölgelerine özgü durumlarda farklı belirtiler ortaya çıkmaktadır. Girişte önemli bir özellik de genel olarak psikiyatri ve tıp tarihindeki uzun süre boyunca ana açıklama modeli olan mālīḥūlyā ile kara safra/sevdavilik ilişkisine yapılan vurgudur. Genel olarak bölüm boyunca mālīḥūlyā konusunda kapsamlı bir bilgi sunulduğu söylenebilir.

"Mālīḥūlyā 'illet bir 'illetdür kim sevdāvi bu 'illetüñ ḥudāvendi hemīşe neden gerekse ḳorḳu olur yaramaz endişeler edüb endüh-mend olur bu 'illetüñ esbāb-ı küllisi oldur kim aṣl-ı dimāğdan olur (...) daḥı dimāğnuñ marāzları iki vechle olur biri oldur kim dimāğ bir uzvda müteṣābih ol-eczā [müteṣābihü'l-eczā] ya'nī bir 'uzvda yek-sān mümkindür kim aña yek-sān bir marāz vāḳi' ola ayruḳ endāmlara daḥı yek-sān vāḳi' olur ikinci ṣol vechle kim eger dimāğ 'uzv-ı müteṣābih li-eczādur [müteṣābihü'l-eczādur]† ḥüsn-i fehmi fikr-i ḥıfzuñ āletidür bu yüzden 'uzv-ı ālīdür eyle olsa mümkindür kim 'uzv-ı ālāya marāz-ı ālī vāḳi' ola ṣeyle kim ayruḳ endāmlara kim her biri bir işüñ āletidür vāḳi' olur ol endām yā bāḥıl olur yā nāḳış olur ve yāḥūd muṣṭarib olur..."*^{13,v.18a; 14,v.18a}

Mālīḥūlyā beyne atfedilmekle birlikte hıltlar ve onlara atfedilen yaş ve kuru veya sıcak ve soğuk gibi özelliklerin hastalığın semptomatolojik görünümünü etkilediği belirtilmiştir. Bu içeriğin doğrudan humoral paradigmanın bir yansıması olduğu söylenebilir. Hıltların niceliksel durumu ile beyin yapılarının ilişkisi de hastalık açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda beynin oyukları (ventrikülleri) içinde hıltların fazlalığı beynin işlevlerine ilişkin bozulmalara neden olabilmektedir:

"...bu ṣeyle olur kim füzūnī ḥılt tecvīflerüñ içinde dimāğnuñ menfezlerinden müctemi' olubdurlar dimāğnuñ kuvvetinüñ ef'āllerini tebāh eyler..."^{13,v.18b;14,v.18b}

Bölüm içinde ayrıntılı sayılabilecek biçimde hıltlar ve beynin lokalizasyonuna odaklanmış bir semptomatolojik anlatının varlığı dikkat çekicidir. Örneğin hıltların beynin ön kısımlarındaki etkisi gerçek olmayan hayal ve

* متشابه /müteṣābih ol-eczā'nın *Zaḥīre-i Ḥ'ārezmṣāhī*'sinin Türkçe çevirisinin ilgili bölümünde yer alan "متشابه /müteṣābihü'l-eczā" olması daha doğru görünmektedir.^{20,v.10b.}

† متشابه /müteṣābih li-eczā'nın *Zaḥīre-i Ḥ'ārezmṣāhī*'sinin Türkçe çevirisinin ilgili bölümünde yer alan "متشابه /müteṣābihü'l-eczā" olması daha doğru görünmektedir.^{20,v.10b.}

görüntülerin görünmesidir. Beynin arka bölümü unutkanlıkla ilişkilendirilmiştir. Bütüncül bir etkilenme ise hıltlarla orantılı olarak genel sorunlarla ilişkilendirilmiştir. Bu içerik özellikle antik dönemden itibaren beynin fonksiyonlarını lokalizasyon merkezli olarak ele alan genel literatürle uyumludur.¹⁶⁻¹⁸

“...eger hılt dimāğuñ ilerüki cüzvinde olursa şüretler ve fesād hayāller gözine görinür taşavvur ile kim añā hāşıl olub haqıkat degildür eger dimāğuñ ardındağı cüzvlerinde olursa unutsağıuluk mütevellid olur eger dimāğuñ cemī eczālarında mütevellid olursa dimāğuñ dükeli aḥvālleri tebāh olur her birinüñ tebāhligi aḥlāṭdan mizācuñ kabūl eyledügi miḳdārınca olur...”^{13,v.18b;14,v.18b}

Bir mizaç özelliği olarak sevdavilik metin içerisinde her ne kadar mâlihūlyā ile ilişkili olsa da onun iki özelliğinden bahsedilmektedir. Bu bağlamda sevdavi hıltta doğal ve doğal olmayan şekilde iki farklı niteliksel durum atfedilmektedir.

“...sevdāvi hılt daḥı iki nev’dür ṭabī’idür ve ḡayrī ṭabī’idür ammā ol-kim ṭabī’idür ḡanuñ dürdinden hāşıl olur ve ol-kim ḡayrī ṭabī’idür göyünmüş safrādan hāşıl olur...”^{13,v.18b;14,v.18b}

Bunun üzerinden tekrar bir etyoloji-septomatoloji eşleştirmesi yapılmıştır. Yani doğal olarak sevdavi hıltta sahip birinin mizaç özelliğinin soğuk ya da sıcak olması gibi durumlar farklı semptomların ön planda görünür olması ya da geri planda kalması ile ilişkili olarak açıklanmaktadır. Bu bağlamda da son derece kompleks açıklamalara başvurulmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse;

“...ve ḡāh olur kim sevdā-yı ṭabī’i olur bu daḥı iki dürlüdür biri oldur kim şovuk mizācdan mütevellid olur anı mūncemid eyler ṭoñdurur ḡalīz eyler ve yāḥūd issi mizācdan zāhir olub anı göyündürür...”^{13,v.18b-19a;14,v.18b-19a}

Ancak Mü'min b. Muḳbil bu ayrımı yaptığı halde klinik görünümüler arasında geçişkenlikler olduğunu da eklemekte, nedensel açıklamayı ise yine mizaç özelliklerinin dengesine bağlamaktadır. Bu kısımdaki anlatı güncel psikiyatrik sınıflandırmalarda da yer alan bipolar bozukluğu ve duygudurum bozukluklarının farklı görüngülerini çağrıştırmaktadır.¹⁹

“...bu iki nev’üñ daḥı aḥvāl muḥtelifdür anuñ-çün mādde ḡāhī ziyāde ḡāh nāḳış ḡāhī mūncemid olur ḡāhī iñen cāmīd olmaz ḡāhī göyünmüş olur ḡāhī iñen göyünmüş olmaz ḡāhī bedende zemāndan kalmış olur ḡāhī tāze ḡāhī ‘ufūnet kabūl eylemiş olur ḡāhī ḡayr-ı hıltta ḡarışmış olur ḡāhī ḡarışmamış olur fī’l-cümle her nev’inden bunuñ bir dürlü eşer mütevellid olur mizāc kabūl eyledügi miḳdārınca...”^{13,v.19a;14,v.19a}

Kitapta antik dönem ve klasik İslam tıbbi kaynaklarındakine benzer biçimde *rūḥ-ı nefsanī*'nin kalp ve beyin ile ilişkisi ve etkileri anlatılmaktadır. Burada Galenik ruhsallık anlayışının izleri belirgindir.^{20,21} İnsan ruhsallığının temel edimleri olan *taḥayyül*, *taşavvur*, *fıkr*, *fehmi*, *hıfz*, *nefs*'in filleri olarak sayılmıştır. Ruhun kalpten beyne gelişi, beyne girmeden önce *rete mirabile* (*ḡışā-yı şebekī*)'ten olgunlaşarak geçişinden ve etkisinden bahsedilmekte daha sonra beyin içerisinde ön, orta ve arka bölümlerinde olgunlaşıp fiilleri için yetkin hale gelişi ele alınmıştır. Bu sürecin içinde olgun hale gelen *nefs* mizaçlarla uyumlu bir biçimde sağlıklı olarak işlev gösterir. Ancak bu süreçte ruhun beyindeki olgunlaşması tamamlanmaz ise nedensel olarak hastalıkların ortaya çıkacağı ifade edilmektedir.

“...dimāğuñ kuvvet-i hāzimesi rūḥuñ gevherini tamām eylemez şāfi ve laṭīf şeyle kim gerekdür anuñla kim dimāğuñ kuvvet rūḥuñ gevherini şāfi eylemez ol hıltlar kim dimāḡda cem’ olmuşdur rūḥuñ gevherine emīḡte olur eyle olsa nefsuñ aḥvāli ve ef’āl tebāh olub muḡtarib olur...”^{13,v.19a-b;14,v.19a-b}

Beyinde sevdavi hıltın etkisi ile bu etkinin soğuk ve kuru mizaçlarla ilgisi üzerinden etiyolojik bir çerçeve sunulmaktadır. Bunun üzerinden Mü'min b. Muḳbil hemen tüm semptom kategorilerini farklı hastalar için bu

etiyojik model üzerinden anlatmaktadır. Bu kısımda oldukça zengin bir psikiyatrik semptomatoloji ve hasta eşleştirmesinden bahsetmek mümkündür. Örneğin farklı klinik örneklerin sonunda boğazına yılan kaçmış kişinin vehmiyle ilişkili olarak eski bir hikâyede anlatılanlar ayrıntılı biçimde bir vaka şeklinde anlatılmıştır. Mü'min b. Muḫbil tarafından aktarılan vakada yetkin bir hekimin, yılan yuttuğu vehmine sahip bir hastayı, hastanın yuttuğu yılanı kusarak çıkarttığına inandırarak tedavi ettiği ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. İlginç bir ayrıntı olarak bireylerin normal yaşantılarına ya da mesleklerine bağlı arka planlarının vehme tutulduklarında vehmin içeriğini belirlediği yorumuna da yer verilmiştir.

"...imdi ma'lūm ola ekṣerī bu 'illetlū kiṣilerūñ vehmleri bu cinsle olur zīrā ekṣer ten-dürüstlükden bunuñ gibi nesneleri 'adet edin aña meṣṣūl olur meṣelā eger† ħudāvend-i 'illet dānişmendse peygāmberlik da'vāsını eyleyüb mu'cizāt kerāmāt göstermek ister Ḥāḫḫ te'ālā sözlerin söyleyüb ḥalk da'vet eyler..."*^{13,v.20b;14,v.20b}

Mü'min b. Muḫbil bazı vaka örneklerini Galenus ve Rufus gibi hekimlere atıf yaparak vermektedir. Bu hekimlerin gerek melankoli tarihi gerekse de buna ilişkin etyolojik modellerin gelişiminde önemli yer sahipleri olduğu düşünüldüğünde bu alıntıların eserin içeriğinin zenginliği hakkında fikir verici olduğu söylenebilir.^{10,12}

"...Cālīnūs eydür bir kiṣi gördüm mūneccimdi ol kiṣiye bu 'illet 'ārız oldu ol kiṣi vehm eyleyüb ḳorḳardı-kim eger bu felekler ḥalāyıkūñ üzerine yıkılacak olursa neyleyler deyu kendüsi dāyim ellerin yukarı ḳaldurub yürürdi eydürdi-kim benim üzerime yıkılacak olursa elimle tutam bārī başıma ṭoḳunmaya dirdi..."^{13,v.20b;14,v.20b}

"...Rūfus ḫakīm eydür biri kiṣi gördüm ol kiṣiye bu 'illet 'ārız oldu ra'd ününden ḡāyet ḳorḳardı ve līkin ḡayrī nesnelerden her-giz ḳorḳmazdı her vaḳt-kim ra'd ünün işidiydi az ḳalurdı kim helāk olaydı ve līkin cemī' a'zālari selāmetdi..."^{13,v.20b;14,v.20b}

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Mü'min b. Muḫbil sık sık hıtlar, bölgesel lokalizasyon ve mizaç özelliklerine dayalı olarak hastalığa ilişkin anlatılara yer vermektedir. Örneğin gerçeği değerlendirme yetisinin hastalığın farklı görüngüleri için yitirebileceğine yapılan vurgu ilgi çekicidir. Özellikle daha önce de beynin ön kısmına atfedilen kimi özelliklerin yitimi gerçeği değerlendirmenin yitimi ve gerçek olmayan hayal ve düşüncelerle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda hastalığına bağlı olarak bir çocuğu pencereden atan bir bireyin durumu Galenus'a dayandırılarak örneklendirilmiştir.

*"...aḳl ve temeyyüz bāṭıl olur anuñ ḳavline ve fi'line cümle āfet irişir şeyle kim Cālīnūs eydür bir kiṣiye bu 'illet 'ārız oldu anuñ bir hücresi vardı kim penceresinden‡ bir maḥalleye baḳardı ḥalāyık daḫı anı temāṣa eyleyüb laṭīf vechle söylemek oynamak isterlerdi ol daḫı çağırub eydürdi kim§ ne istersiz eyidüñ size anı vereyim dirdi her kiṣi bir dürlü nesne isterdi ol daḫı hücresinde ne-kim bulursa aṣaḡa atardı şeyle oldu kim nesnesi ḳalmadı her-giz bir oḡlancukdan artuḳ çağırdı kim** işbu oḡlancukdan artuḳ her-giz nesnem ḳalmadı didi eger kimse bunu daḫı dilerse atayım didi fī'l-ḥāl getürdi aṣaḡa atdı oḡlan helāk oldu..."*^{13,v.21a;14,v.21a}

"...imdi bu 'illetüñ dimāḡuñ ilerüki eczāsında olursa maḥall-i ḫayāldür ḫayālleri bāṭıl olur..."^{13,v.21a;14,v.21a}

* Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "ten-dürüstükde"

† Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682: "Eger" bulunmamaktadır.

‡ Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "جنسندن" olarak yazılıdır.

§ Antalya Tekelioğlu, No. 682: "ایدردکم/eydürd[i] kim"; Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "ایدردکم/eydürdi-kim"

** Antalya Tekelioğlu, No. 682: "جاگردکم/cağırd[i] kim"; Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "جاگردکم/cağırdı-kim"

Yukarıda vakaya ilişkin içerikten açıkça gerçeği değerlendirme yetisinin ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Mü’min b. Muḫbil, Galenus’a atfen bir başka vaka örneğinden bahsederken yukarıdaki vakanın aksine akıl yürütme ve gerçeği değerlendirme yetilerinin açık ve yerinde olduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte hastalığa tutulmuş birey hayaller görebilmektedir.

“...Cālīnūs eydür ol rüzgāruñ ṭabīblerinüñ birisine bu ‘illet ‘arız oldı şeyle kim aña hayāller görünürdi şanurdı kim evinde bunuñ muṭribler cemā’at vardur oturmuşlar dirmişlerdür her birisi def nāy çeng çeğāne çalub oynarlar gülerler çağırub eydürdi kim sürüñ bunları taşra gitsünler dirdi imdi ma’lūm oldı kim† anuñ maḥall-i temeyyüzi pāk idi ve lākin‡ bāṭıl-ı hayāle düşmüşdi ve līkin ‘aql-ı temeyyüz yerindeydi...”*^{13,v.21a-b;14,v.21a-b}

Mü’min b. Muḫbil metnin devamında yine mālīḫūlyānın bir beyin hastalığı olmasına değinmekte ve devamında buna farklı bedensel bölgelerin eşlik etmesinin etkilerini ele almaktadır. Bu açıdan özellikle vurgulanan iki organın (klasik melankoli tarihi ile uyumlu biçimde) mide ve dalak olduğu görülmektedir.¹⁷ Galenus’a referansla melankolide midenin etkilenmesinin beyni etkilemesinin nadir olmadığı vurgulanmaktadır.

“...dahı bilmek gerekdür kim mālīḫūlyā bir ‘illetdür dimāğa maḥşūş ve līkin vaqt olur kim bir ğayrī ‘uẓvla müşterek olur ṭalaḫ ve mi’de gibi eger müşareket bir ğayrī ‘uẓvla olsa şeyle kim çok vāki’ olur ‘illet dimāği olur nite-kim Cālīnūs eydür mi’deyle dimāğuñ müşareket hīç nev’le eksük olmaz...”^{13,v.21b;14.v.21b}

Galenus’a referansla ayrıntılı bir mide, beyin, mālīḫūlyā birlikteliği açıklaması yapılmaktadır. Bu bağlamda sorun önce mideden kaynaklanıp sonra beyni etkiliyorsa bu hastalık ‘illet-i merākī olarak adlandırılmaktadır. Bu hastalıkta ayırt edici olan özellikler geğirme, kusma, gaz çıkarma ya da midenin boşalması ile hastanın rahatlamasıdır.

“...ve hem Cālīnūs eydür her vaqt-kim āfet evvel mi’dede zāhir olsa andan şöñra dimāğa müstevlī olsa ḥudāvend-i ‘illet ṭa’ām haẓm eylemekde ḫusmaḫda yellemekde§ ya’nī gegirmekde mi’de’i tenḫiye eylemekde rāḫat olur eyle olsa bildüm ki mebbe’-i ‘illet mi’deden mütevellid olur-ımış bu ‘illete merākī dirler...”^{13,v.22a;14,v.22a}

Mü’min b. Muḫbil hastalığı temel olarak bir dimāğ hastalığı ve belli durumlarda da mide ve dalak gibi organların etkisiyle açıkladığı ayrıntılı ve karmaşık bölümden sonra hastalığın belirtilerine altı kategori üzerinden yaklaşılabileceği belirtilmektedir. Bunlar: Hastalık sahibinin durumu; yüz ifadesi ve sözleri; gazlar/yeller (özellikle mide kaynaklı durumlarda); midenin durumu; uyku ve uyanıklık durumu; hastalıktan önceki durum ve belirtilerdir:

*“...ammā bilesüz kim mālīḫūlyā ‘ālāmetleri altı vech üzerinedür biri ḥāşşiyetden budur kim ‘ilācuñ [‘illetüñ]** ḥudāvendinde olur ikinci çehresinden ve sözinden üçüncü şol yellerden-kim mi’de mütevellid olub yellenmek ve gegirmek vāki’ olur dördüncü mi’de aḥvālī beşinci uykusıyla uyanıklığından altıncı şol ḥāllerden tedbirlerden-kim bu ‘illetden ilerü vāki’ olmuş-ıdı...”*^{13,v.22b-23a;14,v.22b-23a}

* Antalya Tekelioğlu, No. 682: “صنوردیم/şanurd[i] kim”; Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: “صنوردیم/şanurdı-kim”

† Antalya Tekelioğlu, No. 682: “اولد/old[i] kim”; Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: “اولدیم/oldı-kim”

‡ Antalya Tekelioğlu, No. 682: “لاکن/lākin”; Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: “لیکن/līkin”

§ Antalya Tekelioğlu, No. 682: “قوسمقده یللمکده/ḫusmaḫda yellemekde” bulunmamaktadır.

** Zaḥīre-i Ḥ’ārezmşāhī’sinin Türkçe çevirisinin ilgili bölümünde yer alan “‘illet şāḫibiniñ” karşılığı olarak “‘ilācuñ ḥudāvendinde” yerine “‘illetüñ ḥudāvendinde” olması daha doğru görünmektedir.

İlginç bir ayrıntı olarak araştırma sırasında yaptığımız karşılaştırmada bu bölümün Cürçânî'nin *Zahîre-i H'ârezmşâhî*'sinin Türkçe çevirisinin ilgili bölümü* ile neredeyse birebir aynı olduğu görülmüştür.¹⁵ Bu benzerlikler ilaçlardan bahsedilen bölüme kadar devam etmektedir. Bu içerik Mü'min b. Muḳbil'in eserinin İsmâ'îl Cürçânî'nin eseri ile benzerliğine dikkat çeken literatürle uyumludur.^{2,4,5}

Mâlihûlyâyâ ayrılan bölümde tedavi konusunun kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Mü'min b. Muḳbil uygulanacak ilaç tedavisinin hastalığın kaynaklandığı ana organ ve öne çıkan humoral özellikler gibi değişkenler dikkatle ele alındıktan ve nedensellik iyice anlaşıldıktan sonra başlanması gerektiğini belirtmektedir.

"... 'ilâc te'emmül eyleyüb gerekdür mādde'-i 'illet dimāğdan mütevellid olmuş-mudur ve yāhūd merākî-midür ve yā ciger ve yürek harâretinden midür yāhūd ṭalak za'ifliğinden-midür ve daḥî teşhîs eyleyeler göreler kim mādde'-i 'illet demevî-midür şafrāvî-midür balğamî-midür sevdāvî-midür fî'l-cümle bunlar bilindüğünden soñra her 'uzvuñ ve her maddenüñ 'ilâcın şeyle kim vâcibdür itmek gerek..."^{13,v.24a;14,v.24a}

Mü'min b. Muḳbil mâlihûlyânın genel formu için çok boyutlu bir tedavi önerisi vermektedir. Hastalığın varlığının anlaşılması durumunda tedavinin acilen başlatılması önerilmiştir, çünkü hastalık ağırlaştıkça tedavi imkânı azaldığı gibi kişinin tedaviye uyumu da bozulmaktadır. Bu durumda da tedavi için çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Verilecek tedavi sadece ilaçla sınırlı olmayıp, yiyecekler ve yaşanan mekâna ilişkin önerileri de içermektedir.

"...el-hâşıl 'ilâc-ı küllî oldur kim ne vaḳt a'râz zāhir olsa 'ale't-ta'cîl anuñ 'ilâcın[†] meşğûl olalar andan öñdin kim 'illet kavî olub anuñ a'râz lâzım ola ḥudâvend-i 'illet yekbâregî ten-dürütlük 'âdetinden gerü ḳalur anuñ-çünkim 'illet kavî olsa 'ilâc düşvâr olur ḥaşşa kim bu 'illet ḥudâvendi ḥâşiyet oldur[‡] ṭabîb buyurduḡını dutmaz şerbet ve edviye[§] virirler yemez ve lîkin mu'âlece eyleyenler cehd ideler kim şāhib-i marazuñ şādān evlerde ve hem laṭîf pāk evlerde mekân eyleyeler kim göñül açılıb feraḥ ola ve daḥî gerekdür kim evüñ içini müzeyyen ideler fevākih buḳûl ve laṭîf rāyîḥalu reyḥānlarla daḥî ḥōş ḳokulu yağlarla mu'tedil 'itrlarla dimāḡını mu'aṭṭar eyleyeler yemişler yiyledeler..."^{13,v.24a;14.v.24a}

Mâlihûlyânın tedavisinde ana amacın beynin mizacını normale getirmek olduğu tedavi bahsinde sıkça vurgulanmıştır. Bu anlatımda dışsal sebeplerin, yiyeceklerin, uykusuzluğun ve aşırı odaklanma gerektiren işlerin de hastalığa neden olduğu ifade edilmektedir. Dengeleme çabasına ilişkin vurgunun ve bunu sağlamak için önerilen çok boyutlu yaklaşımın humoral paradigmanın bir yansıması olduğu söylenebilir.

2. Delilikler

Eserin dokuzuncu bölümü deliliğe ayrılmıştır ve *"ṭokuzuncı bâb enva' dīvāneliklerüñ esbābını ve 'alâmetini ve 'ilâcını bildürür"* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm mâlihûlyânın ele alındığı bölüme göre daha kısadır. Bölümün girişinde delilikler dört alt gruba ayrılmış ve daha sonra bunların açıklanmasına geçilmiştir. Bunlar *mānyā*, *dā'ül-kelb*, *şubārā* ve *ḳuṭrub* şeklinde adlandırılarak kategorize edilmiştir.

* *Zahîre-i H'ârezmşâhî*'sinin Türkçe çevirisinin ilgili bölümünde cümle şöyledir: "Bu 'illetüñ 'alâmetleri altı vechden ṭaleb olunmak gerek biri ol ḥaşşadan ki bu 'illet şāhibiniñdür ikinci bu 'illet şāhibiniñ çehre ve saḡnesinden üçüncü rîḥlardan ki anuñ mi'desinde tevellüd ider ve gegirmelerdendür dördüncü mi'de aḥvâlinde bişinci nevm ve yaḳazadan altıncı bu 'illetden muḳaddem olan ḥâller ve tedbirlerden"^{20,v.13b}.

[†] Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "علاجنه/'ilâcına"

[‡] Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "oldur kim"

[§] Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "edviye kim"

Mānyā'da hasta saldırgan, kızgın ve öfkeli bir semptomatik görünümüne sahiptir. Hastalığa sahip bireyin bakışları bir insandan ziyade yırtıcıları andırmaktadır. İçerik güncel sınıflamalar içinde yer alan manik veya disforik semptomlar ile psikotik semptomlara benzemektedir.¹⁹

"...ammā ḥudāvend-i mānyā şeyle dīvāne olur kim yırtıcı cānverler gibi her ne-kim bulursa şokmak uvatmak yırtmak ister hemîşe kaçd oldur kim kaçıya savaşa hışm eyleye ve hem ol 'illetüñ kişinüñ nazarı daḥı âdemîler nazarı gibi olmaz belkim yırtıcı cānverler nazarı gibi olur..."^{13,v.29a;14.v.29a}

Dā'ü'l-keleb, mānyā içinde bir alt kategori olarak sayılmıştır. Hastalık tablosunun belirleyici özelliği duygudurumları arasında geçişlerin varlığıdır. Bunların içine huy ya da karakter özelliklerinin de dahil edildiği görülmektedir. Örneğin, kötü huyluluk ya da huysuzluktan merhametliliğe veya aşırı yaltaklanmaya geçişten bahsedilmektedir. Humoral paradigma açısından yanmış safra buharına ya da sevdavi buhara yapılan atıf duygudurum değişikliklerini açıklamak için kullanılmıştır.

"...dā'ü'l-keleb bir nev'dür mānyaların ol daḥı gāh bed-ḥūy ve gāh mihribān olub cāblūsluk eyler itler gibi yaldaḥlanur ammā bilesiz kim mānyā 'iletinüñ māddeşi göyünmüş şafranuñ buḥārından olur kim dimāğda cem' olur yāḥūd sevdā buḥārından olur..."^{13,v.29a;14.v.29a}

Şubārā daha çok ateşli bir hastalık tablosu şeklinde sunulmuştur. Organik bir patolojinin varlığını andırmaktadır. Galenik sınıflandırmada phrenitis denen ve önemli ölçüde güncel tanılardan menenjit ile örtüşen bir görünüme sahiptir. Ayırıcı tanı açısından mâlihūlyānın bu durumdan farkı ateş tablosunun olmamasıdır.²²

"...şubārā didigimüz 'illet issi sersām soñına âriz olur yāḥūd ḥummā-yı muḥriḳayla olur bunun sebep ḥastenüñ ṭabī'atınüñ yübūsetinden olur şol sebeble kim göyünmüş şafranuñ buḥarı dimāğa mümtelî olub za'ifca ısıtma 'âriz olur ve lîkin şeyle gümān eyler kim ısıtması yoḥdur..."^{13,v.29a;14.v.29a}

Kuṭrub'un mâlihūlyāanın bir türü olarak tanımlandığı görülmektedir. Kuṭrub tablosunun temel özelliği kararsızlık ve huzursuzluğun baskın olmasıdır. Bunlara ek olarak hastada sebat etme yetisi zayıflamıştır.

"...kuṭrub daḥı bir nev'dür mâlihūlyādan bu 'illetüñ ḥudāvend bir yerde qarār eylemez zîrâ işṭilāḥca kuṭrub bir kiçirek cānverdür siñek gibi qarārı yoḥdur sunuñ üzerinde durmadan segirdür hareket eyler saḡa şola bî-tertîb ve bî-ma'nā şeyle kim hîc nev'le sebāt olmaz imdi bu 'illetüñ ḥudāvend daḥı bî-qarār ve bî-sebāt oldığı-çün bu 'illetüñ adına kuṭrub dirler..."*^{13,v.24a;14.v.24a}

Genel olarak humorların özellikleri üzerinden delilik formlarının özellikleri tanımlanmaya ve belirtiler ele alınmaya çalışılmıştır. Örneğin yanmış safranın baskınlığı hareketlilik/tez canlılık ve öfkelenmeyi takiben hızlıca sakinleşmeyle ilişkilendirilmiştir. Sevdanın yanmışlığı ise önceki tabloya kıyasla daha sakin, sessiz içine kapanmış ve durağan hareketleri olan ancak hareketlendiği zaman yatıştırılması zor bir tabloyu tanımlamaktadır.

"...ammā şunuñ kim māddeşi göyünmüş şafrādan olmuş ola tünd ve tîz olur fî'l-ḥāl kaçıyub hareket eyler ve lîkin yine tîzcek sākin olur ve anuñ kim māddeşi göyünmüş sevdādan ola andan şākinrek olur belkim bu daḥı ancılāyın ḡāfil ve mütekebbir olub velî şol vaḳt-kim† deprene hareket eyleye düşvārlıḡla sākin eyleyeler gicerek ârām eyleye..."^{13,v.29b;14.v.29b}

* Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "İşṭilāḥda"

† Hacı Mahmud Efendi, No. 5507: "vaḳt kim"

Delilikle ilgili bölümde tedavilerin özünü humoral dengenin sağlanması oluşturmaktadır. Bu açıdan ilaçlar, kan akıtma, kusturma/boşaltma gibi işlemlerden bahsedilmektedir. Örneğin bir tedavi önerisinde sıcak sersam tedavisi ile benzerlikten bahsedilirken, önerilen tedavide amaç kan alarak ve daha sonra sevdâyı boşaltarak bozulmuş humoral dengeyi sağlamak ve vücuda yeniden nemlilik kazandırmaktır.

“...bu ‘illetūñ sersām-ı hārr ‘ilac gibidür aña yaqındur evvel teşhīş eyleyeler göreler kim ahlāt imtilāsı gālib ise faşd eyleyüb birez kan akıdalar dahı her ne vechle kim mümkin olursa anuñ tedbīrin eyleyeler şeyle kim aña yine ruṭūbet hāşıl ola ve hem bir kaç def’a sevdāyı istifrāğ eyleyeler...”^{13,v.30a;14,v.30a}

Bahsettiğimiz bulgu ve yorumlarımızdan yola çıkıldığında Mü'min b. Muḫbil'in eserinin, 15. yüzyıl Osmanlı tıp literatüründe ruhsal hastalıklar konusundaki anlayışı yansıtan kapsamlı bir kaynak olduğu söylenebilir. Mü'min b. Muḫbil'in özellikle mālīḫūlyā konusunda oldukça kapsamlı bir bilgi sunduğu görülmektedir. Yazarın mālīḫūlyā tanımı ve etiyolojik açıklamaları, İslam tıbbında humoral teoriye dayalı geleneksel yaklaşımla uyumludur. Eserde özellikle sevdavi hılt (kara safra) ile mālīḫūlyā arasındaki ilişkinin vurgulanması, antik dönemden beri süregelen tıbbi paradigmanın bir yansımasıdır.⁷

Mü'min b. Muḫbil'in mālīḫūlyā konusunda detaylı açıklamalar sunması, hastalığı beynin farklı bölgeleriyle ilişkilendirilmesi ve farklı semptomatolojik görünümü tanımlanması, dönemin tıbbi bilgisinin kapsamlı bir şekilde Türkçeye aktarıldığını göstermektedir. Hastalığın beyindeki lokalizasyonlar ve fonksiyonlarla ilişkili olarak açıklanması tıbbi açıdan Galenus sonrası insan ruhsallığına atfedilen yaklaşımlarla önemli ölçüde paralellik göstermektedir.²¹ Bununla uyumlu sayılabilecek biçimde metin içinde bazı olgu örneklerinde Galenus ve Rufus gibi antik dönem hekimlerine yapılan atıflar, Mü'min'in klasik tıp geleneğine aşina olduğunu ya da en azından bu hekimlere ait bilgileri içeren önemli metinlere erişiminin olduğunu göstermektedir. Bu atıflar, bir bütün olarak İslam tıbbının Antik Yunan tıp bilgisini koruma ve aktarma geleneğinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.²² Dolayısıyla Mü'min b. Muḫbil'in eserinin malihulya hakkındaki klasik tıp bilgisinin Osmanlı'ya geçişinde etkin bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Delilik konusunun ele alındığı dokuzuncu bölüm, mālīḫūlyā bölümüne göre daha kısa olmakla birlikte, dört farklı delilik türünün tanımlanması ve sınıflandırılması açısından değerlidir. *Mānyā, dā'ü'l-kelb, şubārā* ve *kuṭrub* olarak adlandırılan delilik türleri, günümüz psikiyatrik sınıflandırmalarıyla karşılaştırıldığında, bazı benzerlikler göstermektedir. Örneğin, manyada tanımlanan öfke, saldırganlık ve davranış bozukluğu semptomları, günümüz bipolar bozukluk ve psikotik bozukluklardaki bazı semptomlarla önemli ölçüde benzerlik göstermektedir.¹⁹

Tedavi yaklaşımlarına bakıldığında humoral paradigmaya dayalı yaklaşımların etkisinin belirgin olduğu görülmektedir. Hem mālīḫūlyā hem de delilik türlerinin tedavisinde, bozulmuş humoral dengenin düzeltilmesine yönelik müdahaleler önerilmektedir. Kan alma, kusturma ve boşaltıcı ilaçların kullanımı, klasik tıp geleneğinin temel tedavi yöntemleridir. Ayrıca, hastanın yaşadığı mekânın düzenlenmesi, beslenme önerileri ve psikolojik yaklaşımların da tedavinin bir parçası olarak ele alınması, humoral paradigmanın çok boyutlu yaklaşımı ile uyumludur.²²

Mü'min bin Muḫbil'in eserinde yer alan vaka örnekleri ve klinik gözlemler, dönemin tıbbi pratiğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle organik kökenli sorunlarla melankoli hakkında ayırıcı tanımlara değinilmiş olması önemlidir. Bununla birlikte bazı hastalıklarda gerçeği değerlendirme kapasitesinin bozulduğuna bazılarında ise bozulmadığına ilişkin tespitler de oldukça değerlidir.

Girişte de bahsettiğimiz üzere Mü'min b. Muḫbil'in eserinin İsmā'il Cürcānī'nin *Zaḥīre-i Ḥ'ārezmşāhī* adlı eseriyle yakın bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Bu durum, Adıvar; Sarı; Aciduman ve Şems gibi yazarların çalışmalarında da belirtilmiştir.^{2,4,5} Bulgular kısmında bahsettiğimiz üzere eserler arasında bizim de

gördüğümüz benzerlikler söz konusudur. Ancak bu benzerlik, eserin Türkçe tıp literatürüne katkısını azaltmamaktadır. Eserin İslam tıp geleneğine ait bilgilerin Türkçeye aktarılması ve Osmanlı hekimlerinin erişimine sunulması açısından oldukça değerli olduğu söylenebilir.

Sonuç

Mü'min b. Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eserinde mâlihülyâ ve delilik çeşitlerini ele alan bölümler, 15. yüzyıl Osmanlı tıbbında ruhsal hastalıklar konusundaki anlayışı yansıtan önemli bir kaynak niteliğindedir. Mü'min'in, mâlihülyâ ve delilikleri klinik örnekler eşliğinde dönemin paradigması ile uyumlu biçimde ele aldığı görülmektedir.

Eserin İsmâ'îl Cürcânî'nin *Zaḥîre-i Ḥ'ârezmşâhî* adlı eserinden yararlanılarak yazılmış olması, klasik İslam tıbbı bilgisinin Türkçeye aktarılması açısından önemlidir. Hem İsmâ'îl Cürcânî'nin *Zaḥîre-i Ḥ'ârezmşâhî* hem de İbn Sînâ'nın *el-Ḳânûn fî't-Tıbb* gibi klasik eserlerin Türkçeye daha sonraki dönemlerde çevrildiği düşünüldüğünde, Mü'min b. Muḳbil'in eserinin Türkçe tıp literatürüne öncü bir katkı sağladığı söylenebilir.

Eserde mâlihülyâ ve delilik çeşitlerinin humoral teori çerçevesinde açıklanması, beyinle ilişkilendirilmesi ve semptomatik olarak tanımlanması, dönemin tıbbi bilgisinin kapsamlı bir şekilde yansıtıldığını göstermektedir.

Bu araştırma, Osmanlı tıp tarihinde ruhsal hastalıklar konusundaki anlayışın gelişimini anlamak açısından değerli bilgiler sunmaktadır. İleride yapılacak çalışmalarda, Mü'min b. Muḳbil'in eserinin diğer dönem eserleriyle karşılaştırılması ve Osmanlı tıbbının psikiyatri anlayışının daha geniş bir perspektifle ele alınması, tıp tarihi literatürüne katkı sağlayacaktır.

Bilgi

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Bu araştırma, 14- 16 Eylül 2023 tarihleri arasında Sinop/Türkiye'de gerçekleştirilen XIII. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri kongresinde sunulan sözlü bildirinin geliştirilmesine dayanmaktadır.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Abdullah Yıldız: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Ayşe Kurtoğlu: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Ahmet Acıduman: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, danışmanlık, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

1. Acıduman A. Sinoplu hekim Mü'min bin Muḳbil'in *Zaḥîre-i Murâdiyye* adlı eserinde hidrocefali üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2016;59(1):37-44.
2. Adivar AA. Osmanlı Türklerinde İlim. 4. baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1982.
3. Shefer-Mossenshon M. Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700. New York: State University of New York Press; 2009.
4. Acıduman A, Şems Ş. Sinoplu Mü'min b. Muḳbil ve eserleri üzerine bir inceleme: Miftâhu'n-Nûr ve Ḥaza'inu's-Surûr ile *Zaḥîre-i Murâdiyye* telif mi yoksa çeviri midir? Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2021;11(3):441-471.
5. Sarı N. Osmanlıca Tıp Yazmalarında Mâl-i Hülya ve Tedavisi (XV.-XVIII. yy). [Doçentlik Tezi]. İstanbul: İ.Ü Cerrahpaşa Tıp Fak. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı; 1982.
6. Harvey ER. Al-Jurjânî. In: Selin H, editor. *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*. 3rd ed. Springer Reference; 2016. pp:240-241.

7. Pormann PE, Savage-Smith E. Medieval Islamic medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 2007.
8. Berrios GE. Melancholia and Depression During the 19th Century: a Conceptual History. British Journal of Psychiatry 1988;153(3):298-304.
9. Pormann PE, Joosse NP. Commentaries on the Hippocratic Aphorisms in the Arabic Tradition: The Example of Melancholy. In: Pormann PE, editor. Epidemics in Context. Berlin: De Gruyter; 2012. pp:211-249.
10. Jackson SW. A History of Melancholia and Depression. In: Wallace ER IV, Gach J, editors. History of Psychiatry and Medical Psychology. New York: Springer; 2008. pp:443-460.
11. Dols MW. Medical Madness. Journal of Muslim Mental Health 2006;1(1):77-95.
12. Pormann PE, editor. Rufus of Ephesus on melancholy. Tübingen: Mohr Siebeck; 2008.
13. Mü'min b. Muḳbil. Zaḥīre-i Muradiyye. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu Koleksiyonu, No. 682.
14. Mü'min b. Muḳbil. Zaḥīre-i Muradiyye. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 5507.
15. Abū'l-Faḫr Muḥammed b. İdris Efendi el-Defterdār. Terceme-i Ḥvārezmşāh fī 'İlmi't-Ṭıbb. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Koleksiyonu, No. 463.
16. Ullman M. Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 1997.
17. Kahl O. PETER E. PORMANN (ed.), Rufus of Ephesus: On Melancholy (Sapere 12). Journal of Semitic Studies 2010;55(1):278-280.
18. Omrani A, Holtzman NS, Akiskal HS, Ghaemi SN. Ibn Imran's 10th century Treatise on Melancholy. Journal of Affective Disorders 2012;141(2-3):116-119.
19. Berrios GE. The history of mental symptoms: Descriptive psychopathology since the nineteenth century. Reprint. Cambridge: Cambridge University Press; 2002.
20. Dols MW, Immisch DE. Galen and Mental Illness. In: Majnūn: The Madman in Medieval Islamic Society. Oxford: Oxford University Press; 1992. pp:17-37.
21. Harvey ER. The Inward Wits: Psychological Theory in the Middle Ages and the Renaissance. London: Warburg Institute University of London; 1975.
22. Pormann PE. Medical Conceptions of Health from Antiquity to the Renaissance. In: Adamson P, editor. Health: A History. Oxford: Oxford University Press; 2019. pp:43-74.